

MAGYAR ZOLTÁN

SZENT LÁSZLÓ A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN

**Ember és uralkodó,
szent és harcokban
kitűnt lovag; ez volt
László, s mindaz, amit a
sors, a körülmények és
az utókor ráruházott.
Az az ezernyi adat, mely
az idők folyamán
e magyar király
alakjához tapadt,
kultuszá s a kultusz
a magyar kultúrtörténet
meghatározó részévé
vált.**

Kevés olyan közismert és népszerű alakja van a magyar történelemnek, mint az Árpád-házból származó és utóbb szentté avatott I. László király (1077–1095). Az Árpádok nemzetiségéből e tekintetben talán csak Szent István hasonlítható hozzá, de míg első királyunk személyét és megítélését a századok folyamán rendre más és más megvilágításba helyezte az épp soros egyházi, politikai vagy dinasztikus szándék, László mindig is megmaradt egyfajta közös lelkiség, a hagyomány és a hagyománytisztelő kifejeződésének. Így lett aztán életében és utóéletében egyaránt az Árpád-ház leginkább tisztelt és megbecsült uralkodója.

Az utókor emlékezetében a daliás termetű, kockázatot is vállaló, bátor és hős lovagkirály eszményképe vert gyökeret. Személyének emléke a nép képzeletében éppúgy fennmaradt, miként az írott források, egyházi hagyományok emlékeiben. Míg Szent István kultuszát leginkább helyneveink és a patrocíniumokkal összefüggő oltárképek, utóbb pedig a barokk nemzeti megújíthatóság tartotta fenn, addig Szent László alakja a középkori Magyarország képzőművészetében a legfontosabb bibliai jelennel egyenrangú témává emelkedett.

Ő az egyedüli, akinek tiszteletében a hivatalos egyházi szentkultusz összefonódott a néphagyománnyal, a mondák és a hiedelmek világával. Valószínűleg már az életében megindult körülötte a legendaképződés, hogy aztán kiforrott formában feltűnjék a középkori templomok falán és a mondaszövegekben. Nem kizárt, hogy kultuszában az ősi szakrális királyság számos motívuma is felszínre tört, hiszen a szent győzelemhozó és termé-

kenységaltalmazó, -biztosító szerepe, a szent növények, állatok, források, sziklák előfordulása is közvetve erre utal, s mindezzel csak látszólag áll ellentétben a király egyházpártoló-alapító, hittérítő tevékenysége, a pogányok elleni harc, azaz a keresztény motívumok személyéhez kapcsolása.

Szent László alakjában a korabeli nomád férfieszmény és az európai lovag- és uralkodóideál ötvöződött egygyé. A haza bajnoka ő, az *athleta patriae*, ahogyan a 13. századi zsolozsmájának részét alkotó *De Sancto Ladislao Regis* című himnusza is nevezi. „Szűz Mária választott vitéze”, „keresztény lovagoknak oszlopa” – miként a régi írások emlegetik. A középkorban a lovagszenteknek gyakran volt határvédő, gye-
pűvédő feladatuk is. Nem véletlen tehát, hogy Szent László tisztelete főként az ország peremvidékein, a keleti és északkeleti határvidékeken jelentkezett leginkább, maradt fenn legtovább, s mutatkozott meg oly hasonlóképpen.

Minden feltételezhető érdeme ellenére is egyfajta ideál öltött benne testet. Életéről a krónikák jóvoltából viszonylag sokat tudunk, a személyiségéről ellenben keveset. A Salamonnal vívott trónviszályok, a keleti nomád népek elleni országvédő harcok, a szilárd jogrendet biztosító szigorú törvények egy kemény és céltudatos uralkodót rajzolnak meg. De van egy másik arca is, az alázas, a megbocsátó, érző emberé, aki számot vet a sorsával és a hatalommal, vállalva a reáért terheket: „noha bűnös ember vagyok, hiszen a földi uralmat a legnagyobb bűnök nélkül nem lehet gyakorolni...” – olvasható egyik levelében, amelyet maga írt 1091-ben Monte Cassino apáturának. László meghagyta, hogy az általa alapított nagyváradi székesegyházban temessék el, ám hamvait mégis az I. István király által legyőzött pogány vezér (Koppány) egykori székhelyén, Somogyvárott létesített Szent Egyed-apátságban helyezték el, de néhány évtized múltán a váradi püspökség kieszközölte, hogy László testét átvigyék Váradra (s a váradi papság e temetkezőhely primátusát utólag egy a László-legendában is szereplő csodával igazolta). II. Paszkál pápa 1106-ban a somogyvári apátságnak küldött levelében az elhunyt királyt a korabeli terminológiában „boldog” értelemben is használatos tiszteletre méltó (*venerabilis*) jelzővel illette. Nem véletlen tehát, hogy hamarosan már valóságos presztízsküzdelem zajlott le az említett két egyházi központ között az elhunyt király földi maradványainak birtoklásáért.

A dinasztikus tisztelet, valamint a nép körében spontán kifejlődött kultusz a 12. század végére érett meg a szentté avatás hivatalos kezdeményezésére, amely a fiatal korában a bizánci császári trónra szánt III. Béla király nevéhez fűződik. Béla tudatosan vállalta László politikai örökségét, valószínűleg imponált neki a lovagkirályság ideája is, ám ugyanakkor nagyon tudatosan cselekedett. Miként László I. István szentté avatásával az erős keresztény királyság eszméjét, a folytonosságot hangsúlyozta, ugyanígy, ugyanebben a szellemben kívánt példát mutatni Béla is. A misztika latin szellemű felébredése idején, László kanonizálásának elérésével így lett a „szent királyok nemzetségének” megalapítója és megerősítője, az Árpád-ház európai tekintélyének kiteljesítője. Bár a 12. század második fele az európai királyelődök szentté avatásának kora, III. Béla dinasztíája volt az egyedüli az egész keresztény világban, amely már a második kanonizált királyosét ünnepelhette 1192-ben. Már csak ilyen szempontból sem véletlen, hogy III. Béla egyenrangú félként tűnik fel a legjelentősebb uralkodók között a korabeli Európában.

Szent László kultusza azonban nem az ő hatására alakult ki, hiszen az már mélyen benne élt a nép lelkében, a jokulátorok, az első krónikák által megformált szövegekben. A szentté avatás szorgalmazói már az eljárás megindítása előtt birtokában kellett hogy legyenek olyan rendkívüli tettekről szóló híreknek is, amelyeket alkalmasnak tartottak a tiszteletben részesítendő személy szent voltának alátámasztására. A néplelektanból jól ismert a legenda- és mondaképződés további alakulása: a kiemelendő személy köré régi történetek gyűltek, néha már értelmüket veszített emlékek, folklór-

motívumok, ezáltal az elmúlt századok, évezredek hagyományozott emlékeiből egy új személyhez kapcsolt mondakör, legendasorozat kerekedett. Ez történt László királlyal is: magába olvasztotta a gazdag európai és népi emlékezetből mindazt, ami bátorságát, szentségét, hadvezéri nagyságát, határokat őrző vitézségének eszményként megélhető vonásait sugallta változatos történetekben a középkor emberének.

A szentté avatásra 1192. június 27-én került sor. Az eseményre vonatkozó leghitelesebb leírás Spalatói Tamás feljegyzésében maradt ránk: „Ebben az időben a feleséges férfiú, Béla, Magyarország királya elküldte bizalmas nótáriusait az Apostoli Székhez, és azt kérte Innocentius pápa úrtól, hogy rendelje el a megboldogult László király maradványainak fölemeltetését, hogy azokat illőbb helyen lehessen elhelyezni, s rendelje el, hogy a szentek sorába iktassák. Kérésébe a pápa beleegyezett, és elküldött egy főtisztelendő férfiút, Gregorius de Chrescencio kardinálist, hogy a király kívánságának illő módon tegyen eleget. Ekkor a kardinális – ellátva az apostoli követséget – áthajózott és Dalmácia vidékére jött, és Trauban kötött ki... Volt a kíséretében egy klerikus, a káplánja, név szerint Bernát, Toscana tartományból, Perugia volt a hazája, egy tudós és ékeesszóló férfiú, magas termettel [...]. Amikor aztán mint követ Gregorius Magyarországra utazott, és ott küldetési feladatának eleget tett [azaz a szentté avatást mint apostoli követ lefolytatta], visszatért hazájába.”

A kanonizációra valójában III. Celesztin pápa (1191–1196) idején került sor, melynek során a váradi székesegyházban levő egyszerű sírt felnyitották, László földi maradványait kiemelték, „királyi színű kamuka kendőbe takarták, majd gazdagon aranyozott ezüst koporsóba helyezték, fejére drágaköves arany koronát, kezébe pedig királyi pálcát adtak”, végül pedig elhelyezték az új sírban. Mindeközben a Szentszék követi tanúkat hallgattak ki, majd a hivatalos eljárás lefolytatása után jegyzőkönyvet szerkesztettek belőle. A legenda részletesen beszámol a sírnál történt csodás gyógyulásokról, valamint arról, hogy a június 27-ét követő szombaton a váradi székesegyház felett megjelent egy csillag, és úgy ragyogott, hogy a sokaság két órán keresztül szabad szemmel láthatta. Szükséges bizonyítékokban tehát aligha volt hiány. A legenda egy hosszabb és egy rövidebb változatban maradt fenn, a lényegét illetően azonban nincs sok eltérés közöttük. Szerzője valószínűleg a pannonhalmi apátság egy művelt szerzetese volt, aki a vítát még nem sokkal Béla halála után elkészítette. A szentté avatás napja (június 27.) lett utóbb László ünnepe a katolikus egyházban.

Szent László kultusza a 13. század folyamán – hivatalosan támogatottan – tovább erősödött. Nagyvárad sírjához az 1200-as évek elejétől már tömegesen zarándokoltak el, és a szent király fejereklýje a helyi törvénykezési gyakorlat (esküvések, istenítéletek) állandó szereplője lett. A 13. század végétől vált a magyar királyok szokásává, hogy maguk is elzarándokoltak Szent László sírjához, tisztelve benne a királyi ház és az ország patrónusát. A „szent királyok”, köztük László gyakori okleveles emlegetése pedig arra a felfogásra utal, hogy immár a dinasztia egészét is szentnek tekintették. 1301-ben azonban III. Andrással kihalt az Árpád-ház, a szent királyok nemzetsége. Hogy mindez mégsem okozott törést Szent László tiszteletében, az immár kultuszának országos, sőt az országhatárokon túli kisugárzásával magyarázható.

Mivel a magyar Anjouk szentkultuszának határozott politikai funkciói (is) voltak. A Magyarországon talált kultikus tradíciókat továbbfejlesztették, minden kínálkozó lehetőséget megragadva arra, hogy ország-világ előtt reprezentáljanak szent rokonaik sorával. Károly Róbert az idoneitás elvét hangsúlyozva a magyar „szent királyok” örököséként lépett a trónra (1308). Miután első gyermeke csecsemőkorban meghalt, második fiát ő is a László névre keresztelte. László kultuszát Nagy Lajos, a 14. századi Magyarország lovagkirálya még apjánál is inkább felkarolta. Elődeihez hasonlóan megkoronázása után maga is elzarándokolt László sírjához Nagyváradra. A lovagideállá színezett László képe váltotta fel Keresztelő Szent Jánosét Lajos aranyforintjain, s a szent király

művészeti megjelenítése is e század derekán-második felében terjedt el leginkább. Lajos még balkáni hadjáratai során is László mintájára cselekedett: azokat missziós feladatnak tekintette. Erre utal, hogy egy dalmáciai kolostor korabeli missáléja egyenesen Szent László famulusának nevezte Lajost királyt az érte mondandó misében.

A királyi udvar mellett Nagyvárad volt a László-kultusz másik fő központja. Az Anjouk idejében lett az Erdély kapujaként is emlegetett város a „magyar Compostella”, ahogy számos régi iratban említik a szent király ereklyéi és az ottani egyéb királysírok kapcsán (a váradi székesegyházban nyugodott pl. az 1437-ben meghalt Zsigmond magyar király és német-római császár is). „Szent László városa” a középkorban tekintélyes egyházi központnak számított. Püspökségét még a szent király létesítette, amely hiteleshelyként is működött. Falain belül a ferencesek, a klarisszák, a pálosok, az Ágoston-rendiek is kolostort emeltek, s a várostól nem messze magasodott a Szent László-tiszteletéről híres premonstreiek magyarországi anyakolostora is. A László hamvait őrző székesegyházban a 15. század végén – egykorú források szerint – 52 oltár volt látható.

Futaki Demeter váradi püspök az 1360-as években elkészíttette a „Magyar Háromkirályok”: István, László és Imre bronzszobrát, Czudar János püspök pedig 1390-ben felállíttatta a Kolozsvári testvérek újabb remekművét, László aranyozott, impozáns lovas szobrát. Idővel a szobrokhoz legendák is fűződtek: a humanista Szamosközy István feljegyzése szerint tündérek készítették a szobrokat; melyekhez az a közhit társult, hogy amíg megvannak, addig ellenség nem foglalhatja el a várost. Janus Pannonius is megemlíttette egy versében e királysobrokat, melyeket két évszázaddal később Evlia Cselebi, a híres török utazó Várad talizmánjainak nevezett.

Nagyvárad (a „Boldog Várad”), illetve László sírjának vonzerejét növelte az is, hogy a székesegyház számos pápai búcsúkiváltságot kapott. VII. Ince egy 1405-ös oklevelében bűnbocsánatot engedélyezett mindazoknak, akik a Nagyvárad melletti, Szent László királyról elnevezett melegfürdő körül fekvő szegények kórházának kápolnáját fölkeresik a felsorolt ünnepeken, és bűneiket meggyónva fenntartásához hozzájárulnak. Egy 1434-ben kelt pápai oklevél azt is feljegyezte, hogy a váradi székesegyházhoz mindig nagy tömeg szokott zarándokolni. Beszédes az is, hogy a 15. századi belga bíróság kegyhelylistáján a zarándoklatok javasolt célpontjai között szerepelt (talán a város népes vallon közössége révén) a váradi kultuszhely is.

Szent László tisztelete a középkori Magyarország egész területén jellemző volt (kb. 150 templomot szenteltek tiszteletére), kultusza azonban egyes határvidékeken (a nyugati határszélen, a Lengyelországgal határos Szepesség/Zips – magyar lakossága körében, a Székelyföldön, valamint a moldvai magyarok között) az átlagosnál is intenzívebb volt. Népi hagyományköre a válasz arra, hogy miért volt László a középkorban Erdély és a határőrök védőszentje is. 15. századi folklórhagyomány szerint ő tisztította meg Moldvát a tatároktól.

Két igen konkrét szimbólum is éltette a Szent László-hagyományokat. László Gyula tanulmányos megfigyelése szerint a Szent László-ábrázolások azért hasonlítanak olyannyira egymásra, mert a szent király arcát, fejét az egész ország jól ismerte, hiszen Várad mint egyik legfőbb zarándokhely igen látogatott volt, s a hívek az oltáron láthatták művészi fejerekljetartóját s ugyanígy díszes, oszlopos síremléken fekvő alakját, amit később magukban felidézhettek. A másik jelkép László attribútuma: a csatabárd volt, amely szinte minden művészeti ábrázolásán felfedezhető. László céhpatrónusként is gyakran szerepelt a középkor századaiban. Ő volt a pesti kardcsiszárok, a kolozsvári kovácsok és a nagyszebeni magyarszabók patrónusa. A szebeni mesterek fürdéssel, vagyis kultikus tisztálkodással is megünnepelték június 27-ét. A váradi ötvösök címere (korona és alatta bárdot tartó kar) ugyancsak Lászlóra utal. Szegeden a barokk időkben sajátos díszmagyarja miatt a gombkötők, a kezében tar-

tott bárd miatt pedig a mészárosok választották védőszentjüknek. Tovább élő népi tiszteletét jelzi, hogy a gyógynövényt jelölő Szent László füve elnevezés már egy 1583-ban kiadott növénytani könyvből is ismerhető. Ugyanígy már a magyar késő középkortól, kora újkortól ismeretesek a Szent Lászlóról elnevezett szentkutak, csodás források. A Nagyvárad melletti Püspökfürdőről 1549-ben a német Georg Wernher írt, és Lászlóval hozta összefüggésbe, a Jászó melletti Debrőd Szent László-forrásáról pedig 1683-ban a Magyar Simplicissimus emlékezett meg.

Cseh és osztrák területekre főként az ott tanuló magyar diákok révén jutott el Szent László ismerete. A Bécsben tanuló magyarok jelentős számuk miatt külön nemzetet képeztek (*natio hungarica*); az egyetemi anyakönyvek 1377-től említik őket. Az anyakönyv 1453-as díszes iniciáléjában Szent László és a kun küzdelmét festette meg a miniátor. Ugyanebben az évkönyvben 1549-től a 18. század első feléig folyamatosan fennmaradtak feljegyzések az évenkénti Szent László-napról, amely akkoriban a bécsi magyarok legjelentősebb ünnepének számított. Szervezői az egyetem diákjai voltak. Minden évben június 27-én a Szent István-székesegyházban nagymisét tartottak, azt körmenet követte, s utána az egyetem épületébe vonultak. A diákságon kívül jelen voltak a Bécsben tartózkodó nemesek, az egyetem professzorai, s az esti lakomán az uralkodó is megjelent.

A Szent László-kultusz fénykora a 14–15. század volt, az 1500-as évek már a hanyatlást jelentették, s a kultusz súlypontja annak népi rétegébe tevődött át. A 16. század közepén a fő kultuszhelyet, Nagyváradot két komoly fenyegetés is érte: egyrészt a török hódítás, hiszen az ellenséges katonák gyakran egészen e városig elhatoltak, a szent király hagyományos tiszteletét pedig a reformáció kezdte ki. Egy ízben (1565-ben) fanatikus reformátusok még a híres sírt is feltörték, a csontokat kiszórva belőle. A kultuszhely sorsa 1660-ban, Várad harmadik török ostroma során pecsételődött meg, amikor a várost elfoglalták, s a három évtizedes megszállás alatt a székesegyház is teljesen elpusztult. A Szent László-kultusz legnagyobb becsben tartott tárgyát, a híres fejereklyét már ezt megelőzően elmenekítették a városból, mely hosszú hanyattatás után a Duna menti Győr püspöki székhelyén nyert elhelyezést – s ma már e város a magyarországi Szent László-kultusz első számú központja (az ereklye és művészi tartója a székesegyház oldalkápolnájában látható). Tudható, hogy Nagyváradon László csontjain és fejereklyéjén kívül szentelményi erőt tulajdonítottak az ereklyére öntött olajnak is, mely szokásról és hiedelemről Janus Pannonius és több más 15–16. századi forrás is megemlékezett.

A művészettörténet nagy szerencséje, hogy a keresztény tanítás, a szentek középkori kultusza mintegy szolgálóleányának tekintette a művészeteket, a reprezentáció mellett a hitélet gyakorlati segítőjévé avatva az egyházi témájú alkotásokat. Egy szobor, egy falkép kiváló kiegészítője, magyarázója lehetett a templomi prédikációknak, ami egyúttal szükségszerű is volt, hiszen az írás-olvasás tudománya még sokáig csak kevesek privilégiumának számított. László kultuszával összefüggésben képzőművészeti, iparművészeti ábrázolásainak is a 14–15. század volt a fénykora. Ráadásul a Szent László-tisztelet a művészi megformálás terén is határozott népi igényekkel, elképzelésekkel találkozott: az egyházi megrendelésre készült oltárok, falképek, szobrok vagy ötvösmunkák nemegyszer sajátos népi jegyeket viselnek magukon, elrugaszkodva a korabeli szentábrázolások egysíkú, egymástól gyakran csak attribútumaiban megkülönböztethető alkotásaitól.

E kiemelkedő alkotások sorában elsőként említendő a Kolozsvári testvérek nagyváradai királysobrai. Készítők a 14. századi magyarországi szobrászat legkiválóbb, európai jelentőségű mesterei, Kolozsvári Márton és György voltak. A váradi székesegyház bejáratánál 1370 körül felállított szoborcsoportról (Szent István, Szent Imre, Szent László) gyakran megemlékeztek a középkori források. Mátyás király tudós hu-

manistája, Antonio Bonfini, majd a 16. században élt Heltai Gáspár krónikáikban, Janus Pannonius és Paulus Crosnensis Ruthenus dicsőítő költeményben örökítette meg azokat. Janus Pannonius egyenesen „aranyba vont királyok”-ként említette a szobrokat. A 17. századi török utazó, Evlia Cselebi írja, hogy „e szobrok olyan szépek, hogy mindegyik ragyogott az aranytól”. A jelek szerint tehát valóban aranyréteggel vonták be azokat. Alighanem Evlia Cselebi volt az utolsó, aki látta még e pompás alkotásokat. A város elfoglalása után (1660) ugyanis hamarosan szekerre rakták, és Belgrádba szállították azokat – egy híradás szerint ágyúkat öntöttek belőlük.

A Kolozsvári testvérek 1373-ban készített és napjainkban Prágában, a Hradzsinnban álló Szent György-szobra után 17 évvel, 1390-ben készült el a két művész leghíresebb, a középkori írásokban ugyancsak sűrűn emlegetett alkotása, Szent László Váradon felállított lovas szobra. E szobrot a székesegyház védőszentjének, Szűz Mária születésének ünnepén avatták fel Zsigmond és felesége, a készíttető Czudar János püspök (1383–1395) és az ország előkelői jelenlétében. A bronz lovas szobor a többi királyszoborhoz hasonlóan aranyozva volt, és kőtalapzaton állt. Típusát és alépítményét tekintve bizonyára az észak-itáliai sírszobrászat kommemoratív-monumentális álló vagy lassan lépő lovas szobraihoz igazodott, kompozíciója alapján viszont már a reneszánsz lovas emlékművek előfutárának tekinthető. Mint Cs. Szabó László találóan megjegyzi: amikor felállították, Donatello még csak négyéves volt. A szobornak méltóságteljes dinamikát adott a lovas mozdulata: előrenyújtott jobb kezében Szent László csatabárdot tartott. A művészettörténet szerint ez volt Justinianus császár óta az első szabadtéren felállított lovas szobor. E szobor első ízben a 15. század első felében tűnik fel a forrásokban. Az *Orosz Évkönyvek* Pahomije deák-féle legendája ugyanis ekkor keletkezett. Pahomije valamikor 1427 és 1456 között huzamosabb időt Magyarországon töltött, ennek során Váradra is eljutott. Az ott hallott Szent László-hagyományt formálta aztán tovább a saját elképzelései szerint. Pahomije László-legendájának fő helyszíne Nagyvárad, ahol az ott székelő László király legyőzi az országra törő tatárokat, és megöli azok vezérét, Batut. Ezt követően szövi meséjébe a szerb deák a Váradon látott pompás lovas szobrot: „Annak utána rézből szobrot mintáznak vala a kerál képére; lovon ül és kezében bárdot tart vala.” Janus Pannonius, aki 1451 elején téli vakációját töltötte nagybátyja, Vitéz János püspöki székhelyén, híres versében (*Abiens valere jubet sanctos reges Waradini*) az alapító király szobra előtti tisztelegéssel búcsúzott Váradtól. Fél évszázaddal később egy másik humanista, a lengyel Paulus Crosnensis Ruthenus, aki Thurzó Zsigmond püspök meghívására érkezett Váradra, maga is versben örökítette meg Szent László lovas szobrát (*Panegyricus in laudem divi Ladislai regis*).

Az alkalmazott művészetek körében, ha lehet, még gyakrabban találkozni Szent László ábrázolásaival. A legrangosabb ilyen emlék a László fejereklýjéjét őrző herma, amely az 1192-es *elevatio* alkalmából készült, és amely a tudományos hipotézisek szerint III. Béla király arcvonásait őrzi. Bár a művészettörténészek időnként kétségbe vonták a herma román kori eredetét, az antropológia és az ötvösmunka belső vizsgálata bebizonyította, hogy a fejrész (és benne a kiemelhető téka) az eredeti ereklyetartó része volt. Zsigmond király egy 1406-ban kiadott oklevele megemlékezik arról, hogy a váradi székesegyház sekrestyéjében egy véletlenül égve hagyott gyertya miatt tűz ütött ki, amelyben az eredeti tartó elolvadt, ám az ereklyék sértetlenek maradtak. Minthogy azonban az ereklyén nem fedezhetők fel sérülésnyomok, e híradást is a Szent László-legendárium csodái közé sorolhatjuk.

Szent László alakja gyakran felkerült a különféle egyéb ötvösmunkák felületére is. Ábrázolták templomi kelyheken, monstranciákon, misekőnyvek zárócsatjain. A 14–16. században Magyarországon vert pénzek egyik oldalán is mindig a szent király bárdos alakja volt látható. Különösen szépek II. Ulászló érmei, melyeken Lász-

lót lovon és olykor a Szent Koronával a fején ábrázolták. A Szent László-ikonográfia gazdag fejezetét alkotják a középkori kályhacsempék díszítései, melyek az ország határain túlra is eljutottak (a régészeti ásatások pl. Lengyelországban is találtak ilyen leleteket). Egy Nagyváradról származó, 1540-ben készült kályhacsempe egyértelműen a Kolozsvári testvérek ottani lovas szobrát idézi, egyes székelyföldi és moldvai csempéken pedig nem csupán László alakja, de a Szent László-legenda fő jelenete, a kunnal vívott párviadal is felfedezhető.

A legtöbb művészeti ábrázolás, illusztráció természetesen Szent László esetében is a barokk időszakból maradt ránk, de hálás témára lelt alakjában a romantika és a 19. század végi historizmus is. Szembetűnő azonban, hogy a Szent László-kultusz „lelke”, az elrabolt lány kiszabadítását feldolgozó legendaciklus mennyire eltűnt a 16. századot követően, s ha néha mégis ábrázolták, díszletként csupán, mindennemű mélyebb tartalom, érezhető kötődés nélkül. Ami persze érthető is: a barokk korban már más típusú szenteszmény került előtérbe, amelyben László ugyanúgy kiválóan beilleszthető volt, mint korábban, ám némiképp sematikussá alakítva (a hős általi vízfakasztás csodája által). Ám hogy mégsem vált a többi barokk szenttel egyformává, az főként rendkívüli személyének, kultusza középkori kisugárzásának volt köszönhető.

A középkori magyar festészet világi jellegű emlékei között kitüntetett szerepet játszott a legendás lovagkirály leghíresebb története. Ráadásul az ezt a legendát ábrázoló falképciklus az egyetlen olyan képzőművészeti típus/alkotás, amelynek ikonográfiája nem kapcsolódik az Európában elterjedt ábrázolások egyikéhez sem. A magyar falképfestészet legeredetibb és egyszersmind kiemelkedő jelentőségű ikonográfiai alkotása. A falképek a krónikákból ismert kerlési csatával összefüggő leánymentés történetét jelenítik meg, azt a hagyományt, amit a történeti források vagy elhallgatnak, vagy torzítva adnak elő. Pedig érezhetően a mondai réteg az igazán autentikus benne.

Az a történet, amely a Szent László-falképsorozatban testesül meg, lényegében maga is egy hagyomány- és motívumkomplexum, amiben a gondos elemzés három epikai szintet mutathat ki. Meghatározza egy mitikus réteg, amely mint a világhossz és sötét harca jelenik meg, többnyire immár keresztény köntösben, krisztianizáló mellékszöveggel. Van továbbá egy régies-archaikus, hősepiikai szintje, amelyben a legtöbb etnikus hagyományelem, keleti folklórmotívum, kereszténység előtti emlék fennmaradt – még ha csak töredékeiben is, ám mégis oly mértékben, hogy az a legendaciklus jellegét meghatározza. Végül társult mindehhez egy újabb kori réteg, a szülőföldjét védő hős története, a nomád népek elleni honvédő harcoké. A közelmúltban kiváló kutatók publikáltak hasznos tanulmányokat e témában. László Gyula több írásában is hangsúlyozta a történetben szereplő honfoglalás előtti motívumok fontosságát. Vargyas Lajos elsősorban a hősi birkózás, a sebezhetetlen hősök küzdelméről közzölt figyelemre méltó adalékokat, s mutatott rá a honfoglalás előtti hős epika balladákban való továbbélésére. Utóbb az erdélyi Demény István Pál publikált értékes tanulmányt a Szent László-legenda és a Molnár Anna ballada kapcsolatáról, e sorok írója pedig a Szent László-hagyományok kultúrtörténeti monográfiájában tett kísérletet a falképciklus helyi alkotásaiban felbukkanó folklórmotívumok összefoglalására.

Mint jeleztük, e hagyományok kialakulása térben és időben egyaránt messzire nyúlik vissza, olyannyira, hogy a 13. század első felében már a ma ismert hagyománykör jelentős részének a meglétét feltételezhetjük. Mégis alapvetően más jellegű a falképeken fennmaradt pogány kori örökség és a keresztény hagyományokkal átítított középkori-újabb kori mondakör. A falképekről ismert honfoglalás előtti motívumok (az elrabolt lány visszaszerzése; hős birkózás; sebezhetetlen hősök küzdelme; táltosküzdelem; a lány szerepe a harc végkimenetelében; a mód, hogy a mitikus ellenség csakis egyetlen ponton, a lábánál sebezhető meg, illetve csak a saját fegyvere által ölhető meg; a viláfgfa; a nőrabló alvilági jellegű vonatkozásai; a táltos ló; vagy a

ciklust lezáró pihenés jelenete a szerelmi együttlét és az ének végi hősi álom beszédes jeleivel) olyan bámulatos egészet alkotnak, amelyből kirajzolódik a valamikori magyar hősi epika markánsan keleti jellege, sejtethő gazdagsága, és amelyből egyik-másik elem az archaikus rétegű (régí stílusú) balladákba, tündérmesékbe, sőt még a szent király keresztény színezetű mondakörébe is átkerült.

A falképciklushoz hasonlóan a Szent László-mondakör legjellemzőbb típusai és motívumai is felfűzhetők egy központi történetstrá. A séma ugyanis a Szent László-hagyomány földrajzi gócpontjaiban sok tekintetben azonos: ellenség tör az országra (török, tatár, kun), és mivel túlerőben vannak, a királynak (és seregének) menekülnie kell. Ám az üldözők a nyomában vannak, és már-már beérnék, amikor László isteni sugallatra elszórja a pénzét, és amíg az ellenséges katonák a kincsek felszedésével vannak elfoglalva, ő egérutat nyer. Utóbb az eldobált pénzek kővé változnak. A pogányok folytatják a király üldözését, és ismét vészesen megközelítik, amikor László újra Istenhez fohászodik, és kérése meghallgatásra talál: mögötte a hegy kettéhasad, üldözői pedig behullnak a keletkezett szakadékba. Gyakran e csodás megmenekülés is a seregével együtt történik. A viszontagságok azonban folytatódnak: a magyar had a kietlen vidéken nem talál semmi élelemre, a király imájára azonban Isten szelíd szarvascsordát küld a táplálásukra. A szomjazó seregek azonban vízre is szüksége van, és az életadó forrás vagy László lovának patája nyomán fakad, vagy maga a király fakaszt vizet fegyvere hegyével, rövid imádkozást követően. Utóbb mind az ő, mind lovának nyoma megmarad a kősziklában. És végül a csodás megmenekülés emlékére és mintegy hálaadásul kápolnát emelnek a gyógyító forrás mellé, amely körül utóbb népes búcsújárás alakul ki.

Természetesen a Szent László-mondakör jóval, sőt nagyságrendileg gazdagabb és változatosabb e sokszor valóban létező és koherens folklórepikai vázról. Fokozatos kialakulása, terebélyesedése számos forrásból táplálkozott (az egyházi legenda és krónikák, a falképciklus és egyéb művészeti ábrázolások, a prédikációs irodalom és a prédikációk, a 19. századtól a szépirodalom és a különféle populáris nyomtatványok), ám alakulásában az oralitás mindvégig meghatározó maradt. Különösen igaz ez a mondakör ma ismert 19–20. századi rétegére, folklórszövegeire, melyeknek többsége nem kapcsolódik korábbi (például írásos) előzményekhez, és párhuzamait legfeljebb a nemzetközi folklóranyagban lelhetni fel, de ott sem minden esetben. Ugyanakkor e mondák számos esetben kimutathatóan és bizonyíthatóan több generációra visszanyúló szájhagyományozás örökségeként kerültek megőrkítésre. Jelenlegi ismereteink szerint Szent László mondaköre mennyiségileg és a tipológiai változatosság tekintetében egyaránt egyike a leggazdagabbaknak a magyar népi epikában, sőt Mátyás királyon és II. Rákóczi Ferencen kívül ő tekinthető a leginkább ismertnek és kedveltnek. Alakját, a róla szóló folklóralkotásokat a magyar nyelvterület egészén ismerik, ám néhány tájegységen és kistérségen (Bihar, Aranyosszék, Torda vidéke, Kalotaszeg, Felcsík, Gyimes, Moldva, Palócföld, Tornai-karsztvidék, Búcsúszentlászló vidéke, Püspökszentlászló vidéke) a róla szóló mondaanyag, lokális mondakör különösen eleven. A készülő *Magyar történeti mondák katalógusa* többek között e regionális tagolódást és nagyfokú tematikai változatosságot is illusztris módon fogja láthatóvá tenni a közeljövőben.

Ember és uralkodó, szent és harcokban kitűnt lovag; ez volt László, s mindaz, amit a sors, a körülmények és az utókor ráruházott. Az az ezernyi adat, mely az idők folyamán e magyar király alakjához tapadt, kultusszá s a kultusz a magyar kultúrtörténet meghatározó részévé vált. Olyan páratlan örökséggé, amely a maga nemében sok tekintetben valóban egyedülálló. Olyan művelődéstörténeti kincs, amit egy keleti gyökerű nép tett hozzá – magát is megőrizve benne – Európa kulturális örökségéhez.